

i vidt Begreb, de sociale Spørgsmaal om Territorialfyrster, Rigsriddere, Rigsstæder og Bønder, disses Tilstand og indbyrdes Brydninger, da lades man næsten ganske i Stikken. Schnabels Værk er i Virkeligheden et Hjælpemiddel til et kirkehistorisk Studium paa politisk Baggrund, og Lutherskikkelsen rager alt beherskende op over hele Stoffet, saaledes som det navnlig bliver klart i den tredje og sidste Afdeling, der behandler Fremstillingerne fra og med d. 16. Aarh. til Nutiden. Det kan næppe bestrides, at det er et noget gammeldags Begreb, som Forf. har om, hvad man skal forstaa ved en Tidsalders Historie.

Men er dette sagt, er sikkert ogsaa hermed alt det ufordelagtige fremført, som kan udtales om Schnabels Arbejde. Det er i Virkeligheden et overordentlig vigtigt Hjælpemiddel til Studiet af Mellemeuropas Reformationshistorie, som her rækkes Historikerne. Alle Hovedværkerne i den samtidige og eftertidige Litteratur føres frem for Læseren og der gøres Rede for den moderne Forsknings Stilling til dem; mangt et tomt Navn faar paa ny Indhold og sættes ind i sin historiske Sammenhæng. Som Eksempel kan anføres den herhjemme saa lidet kendte Sebastian Franck, der i høj Grad maa interessere moderne pantheistisk Livsanskuelse ved sin Lære om en upersonlig Guds Virken gennem alt Liv og ved sin ejendommelige, herfra afledede Løsning af Problemet Determinisme eller Indeterminisme. Det er et forbavsende rigt Stof, som i en knap og dog læselig Form her fremføres; en Bog, som man atter og atter vil vende tilbage til og føle som et ganske uundværligt Stykke Haandværkstøj. I ganske særlig Grad gælder dette om det sidste Afsnit, som drejer sig om de moderne Behandlinger. Her gøres der Rede for Lutherforskningen lige til dens allersidste Faser, Forfattere som Troeltsch, Karl Holl, Brieger, Paul Joachimsen, og Gerhard Ritter. Paa en klar og overbevisende Maade har Schnabel vist, hvorledes Opfattelsen af den store Reformator lige til de sidste Dage bærer de skiftende Tidsaldres Stempel, og omvendt, at man ved at følge disse skiftende Opfattelser faar et Indblik i de vekslende Perioders Aandspræg, der kan aabenbare nye og overraskende Træk. *Knud Fabricius.*

De sidste Menneskealdres kirkehistoriske Forskninger har paa mange Punkter bidraget til at kaste nyt Lys over den Gren af Reformationstidens vidtomspændende Døberbevægelse, der efter sin Stifter kaldes Mennoniter. I Modsætning til tidligere Tidens Opfattelse betoner man nu dens Egenart som et fredeligt, spiritualiserende Samfund, der med stærkt reserveret Holdning over-

for alle ydre Ordninger blot ønskede at leve et stille Liv og især paa det religiøse Omraade at undgaa enhver Indblanding fra den verdslige Øvrighed. Væsensforskellig var denne Retning derimod fra de revolutionære Strømninger, der fik et saa blodigt Gennembrud i det kommunistiske Rædselsherredomme i Münster 1535. Fra Tyskland bredte Bevægelsen sig især til Holland, og herfra vendte senere adskillige af dens Tilhængere tilbage og bosatte sig navnlig i Nordtyskland, i Slesvig og Holsten. Efterretninger om Døberbevægelsen i Hertugdømmerne meddelte allerede O. H. Møller 1747 i *Dänische Bibliothec* (IX), siden har andre leveret spredte Bidrag til Oplysning om samme Emne, hvoriblandt især bør fremhæves den grundige Undersøgelse af Reimer Hansen om Gendøberne i Eiderstedt (1901), men en samlet Behandling har hidtil manglet. Dette Savn er nu blevet afhjulpet ved *Geschichte der Mennoniten in Schleswig-Holstein, Hamburg und Lübeck*, som Dr. Robert Dollinger 1930 har udgivet som Bind XVII i «*Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins*». Forfatteren var af Prof., Dr. Otto Scheel blevet gjort opmærksom paa dette Emne og benyttede det 1928 som Grundlag for sin teologiske Doktordissertation, hvoraf den her foreliggende Bog aabenbart er en stærkt udvidet Udgave. Efter en — desværre vel kort — Indledning om Mennoniternes almindelige Karakter behandler Dollinger i fire Hovedafsnit Mennonitermenighederne i Friedrichstadt, i Landskabet Eiderstedt, i Glückstadt og Fresenburg, i Hamburg-Altona og Lübeck. Særlig de første Afsnit er af Betydning for dansk Kirkehistorie, og navnlig følger man med Interesse Skildringen af det Mennonitersamfund, som fra 1621 slog sig ned i Friedrichstadt, denne Tolerancens Oase midt i det 17. Aarhundredes Utaalsomhed. Trods ofte mangelfulde Kilder er det lykkedes Forfatteren at tegne et godt Billede af denne Menigheds Udviklingshistorie fra den første ringe Begyndelse op gennem Blomstringsperioden c. 1700—1740 til dens stærkere og stærkere Tilbagegang fra Midten af det 18. Aarhundrede, indtil den endelig nu — efter i Efterkrigstidens økonomiske Sammenbrud at have mistet hele sin Formue — »steht auf dem Aussterbeetat«. Baade i dette og i de øvrige Afsnit lægger Forfatteren afgjort Hovedvægten paa at fremstille de institutionelle Forhold i Mennonitermenighederne. Paa Grundlag af en Række overordentlig omfattende og møjsommelige Undersøgelser af meget spredte Arkivalier, — ogsaa enkelte Aktstykker fra det danske Rigsarkiv er benyttet —, har han formaaet at klarlægge de enkelte Menigheders Organisation og indre Tilstand, deres Forhold til Staten og til andre Religionssamfund, deres Udbredelse i de forskellige

Egne og deres betydningsfulde Indsats i erhvervsmæssig og kulturel Henseende, ligesom han ogsaa har givet værdifulde Bidrag til Oplysning om de mennonitiske Slægters Historie. Derimod kunde man have ønsket, at Baggrundsskildringen havde været noget fyldigere, og at der var vist en dyberegaaende Interesse for at fremdrage Træk til Belysning af Mennoniternes religionshistoriske Ejendommeligheder. Fremstillingen er klar og strengt saglig, men Bogen vilde have været lettere læst, om Forf. havde frigjort sig fra det paa en Gang skematiske og fragmentariske Præg, der kendetegner hans Form. *Bjorn Kornerup.*

Forschungen zur internationalen Finanz- und Bankgeschichte. Barthold Georg Niebuhr als Finanz- und Bankmann ved Adolf Trende (Berlin 1930) er ikke, hvad Begyndelsen af Titelen kunde tyde paa, en Bog om Niebuhr som Finans- og Bankmand, men blot et Udvalg af N.s Skrifter, Betænkninger og Breve, der er foretaget for at give Læseren et Indblik i, hvad N. mente om finansielle Forhold — i det Haab naturligvis, at Læseren paa dette Grundlag skal naa til en Værdsættelse af N.s Indsats paa dette Omraade. Udgiverens Arbejde har indskrænket sig til — foruden at foretage selve Udvalget af N.s Efterladenskaber og forsyne det med Noter — som Indledning at give en Oversigt over N.s finansielle Liv, d. v. s. hans Arbejde med finansielle Forhold; denne fylder kun 10 Sider og prætenderer saaledes ogsaa kun at være en Indledning.

Hvad her er samlet har for langt den største Dels Vedkommende tidligere været trykt og vedrører kun Tiden efter at N. i 1806 var gaaet i preussisk Statstjeneste. Heraf følger, at Bogen ikke er af særlig Interesse for dansk Historie; lejlighedsvis omtaler vel N. danske finansielle Forhold, men uden at fortælle noget særligt bemærkelsesværdigt. Bogen maa derfor søge sin Betydning dels for Preussens Finanshistorie dels for Bankpolitikens Historie i Almindelighed. Hvad det første Punkt angaar formaar jeg ikke at bedømme dette; kun den, der indgaaende kender Preussens Finanshistorie i disse Aar, kan dømme om Betydningen af de enkelte Beretninger og Kommissionsindlæg, der her for første Gang trykkes. Spørger man derimod om, hvorvidt man ved den foreliggende Bog beriger Historien om de finansielle Ideer og bankpolitiske Teorier ved saaledes igen at bringe N.s Anskuelser frem for Nutidens Læsere, maa dette sikkert benægtes; N.s Indsigt paa disse Omraader var ikke særlig fremragende og var